

ОБРАЗ ГЕРАКЛА НА ПЛАСТИНАХ-АПЛІКАЦІЯХ З КОЛЕКЦІЇ МІКУ

Грецька культура та мистецтво мали значний вплив на культуру, мистецтво, світогляд скіфів. Велика кількість знахідок із скіфських курганів декорована сюжетами з грецької міфології. Насамперед це зображення шанованих богів та героїв Олімпу, образи яких були принесені греками-переселенцями на нові для них землі, до берегів Чорного моря. Образи персонажів грецької міфології Гери, Діоніса, Горгони Медузи, Афіни, Ахіллеса, Геракла та ін. зустрічаються на численних предметах: посуді, скульптурі, монетах та торевтиці, зокрема, пластинах-аплікаціях зі скіфських поховань.

У статті проаналізовано пластини-аплікації костюму з колекції МІКУ, а саме бляшки із зображенням Геракла. За сюжетом ці пластини можна розділити на два види: перший — із зображенням Геракла, який бореться з левом, другий — із зображенням юнака, який біжить.

Перший варіант представлений бляшками з кургану Драна Кохта з пох. № 1 біля ст. Жовтокам'янка Дніпропетровської обл. IV ст. до н.е. (рис. 1). У похованні знайдені п'ять пластин-аплікацій круглої форми діаметром 22 мм.

Рис. 1. Курган Драна Кохта з пох. №1 біля ст. Жовтокам'янка Дніпропетровської обл. IV ст. до н.е.

На цих пластинах круглої форми зображено оголену фігуру Геракла, який присів на одне коліно та обома руками перехопив шию лева. Обидві фігури органічно вписані в форму пластини і передані у досить схематичній манері, детально пророблено тільки пасма лев'ячої гриви та волосся людини. Пластини виконані у техніці штампу. Цей сюжет ілюструє міф про перший подвиг Геракла — перемогу над немейським левом. Міф був дуже популярним, а тому його образи зображені на численних прикрасах кінської вузди та пластинах-аплікаціях. Пластини точно відтворюють зображення на різних каменях та монетах кінця V ст. до н.е., що карбувалися у Сіракузах або Кізіці¹. У Північне Причорномор'я цей тип монет потрапив завдяки тісним політичним та економічним зв'язкам між Афінами та Пантікапеєм². Близьким за схемою розміщенням та позою персонажа є зображення Геракла, який натягує лук, на монетах Ольвії V ст. до н.е. та синдських монетах³. На деяких пластинах зображення більш стерте, можливо воно було нанесене вже стертим штампом, на інших — чітке з більшою деталізацією образів. На думку Б.Н. Гракова, на цих пластинах втілено образ місцевого божества Таргітая, з яким у скіфського населення ототожнювався грецький герой Геракл⁴.

Подібні за сюжетом та стилем виконання пластини знайдені у скіфських курганах IV ст. до н.е.⁵: Чортотлик (Дніпропетровська обл.)⁶ (рис. 2 а); Чмирева Могила⁷ та Шульговка (Новомиколаївка) (Запорізька обл.)⁸; Верхній Рогачик (Херсонська обл.)⁹; Куль-Оба (поблизу Керчі)¹⁰ (рис. 2 б).

Рис. 2. а – Курган Чортотлик. Дніпропетровська обл. IV ст. до н.е.; б – Курган Куль-Оба поблизу Керчі. IV ст. до н.е.; в – Бердянський курган Запорізька обл. IV ст. до н.е.

Оригінальною іконографією відрізняються пластини з Бердянського кургану (Запорізька обл.) IV ст. до н.е. (рис. 2 в). Як вважає Є.Є. Фіалко, на них у досить схематичній манері відображено сюжет міфу боротьби Геракла з немейським левом¹¹. Однак

у трактовці образів на описаних бляшках залишається ще питання остаточної ідентифікації персонажів. Надмірна стилізація зображення і не зовсім зрозуміла передача перспективи викликають сумніви стосовно саме сюжету боротьби Геракла з левом. Майже всю площину пластини заповнює зображення фігури повернутого ліворуч звіра, який припав на масивні лапи. Чітко видно стегно та піднятий хвіст з китицею на кінці, на деяких пластинах з більш виразним зображенням помітно ратиці. Фантастична істота має людську голову повернуту праворуч з прямим носом, великими очима, тонкими губами і довгим волоссям.

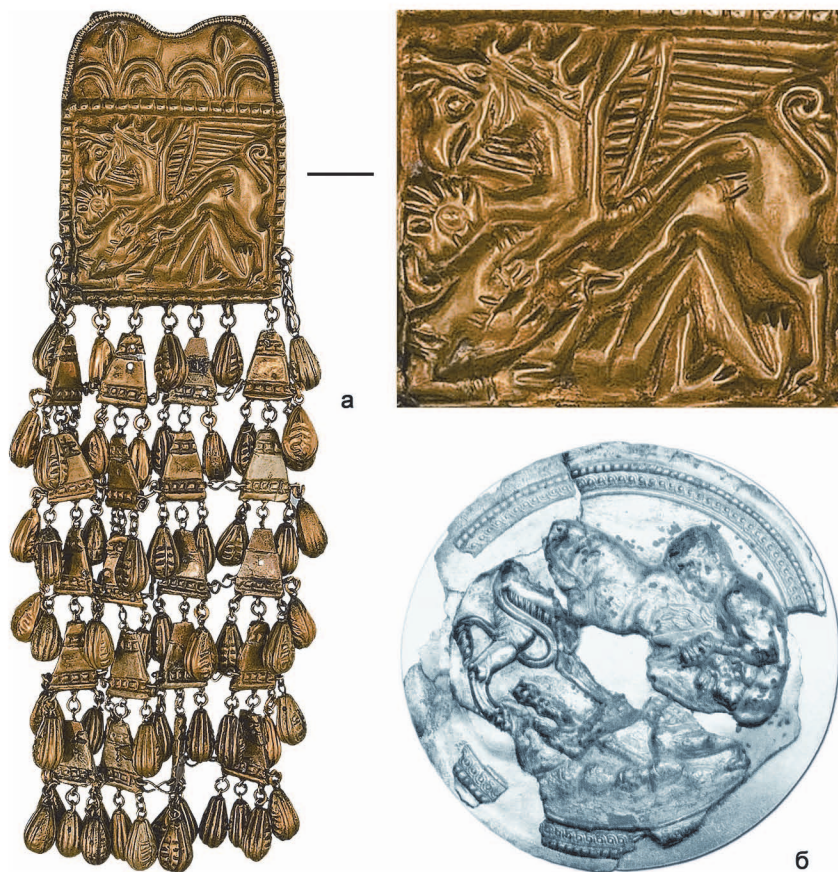

Рис. 3. а – Курган № 4 с. Новоселки Черкаської обл. IV ст. до н.е.;
б – Курган Бабина Могила. Дніпропетровська обл. IV ст. до н.е.

На другому плані за тулубом істоти, зображено людську голову, рисами подібну до попередньої, з піднятою, ніби для захисту, рукою. Прямих аналогій цим пластинам не знайдено, але у подібній манері передано сцену боротьби скіфа з грифоном з кургану Чортомлик (Дніпропетровська обл.)¹² IV ст. до н.е. та на підвісках з Кургану № 4 с. Новоселки (Черкаська обл.) IV ст. до н.е. (рис. 3 а). Даний сюжет, втілений на пластинах-аплікаціях місцевим майстром, відображає боротьбу чоловіка з фантастичною істотою і таким чином змальовує боротьбу прабатька скіфів Таргітая з чудовиськом¹³.

У V–IV ст. до н.е. користувалися популярністю прикраси кінської вузди, на яких було зображено подвиги Геракла. Зокрема, з кургану Бабина Могила (Дніпропетровська обл.) IV ст. до н.е. походять срібні прикраси кінської вузди з зображенням боротьби Геракла з немейським левом та Кербером (рис. 3 б). Розташування фігур на цих прикрасах та пози персонажів є подібними до розглянутих вище пластин-аплікацій¹⁴. Можливо, що і на пластинчатому налобнику з кургану № 1 поблизу с. Вовківці (Сумська обл.) V ст. до н.е. відтворений сюжет боротьби Геракла з Кербером (рис. 4). Зображення на цій пластині досить умовні, на верхній частині пластини представлено голову у фас з пишною бородою у вигляді волют. На середній та нижній частині фігура крилатого чудовиська у профіль з трьома собачими головами, лапами лева та тулубом, вкритим риб'ячою лускою¹⁵.

Другий варіант пластин з зображенням Геракла на скіфських прикрасах

Рис. 4. Курган № 1 поблизу с. Вовківці Сумської обл. V ст. до н.е.

представлений на бляшках у кількості шістидесяти п'яти одиниць з кургану № 5 поблизу с. Архангельська Слобода (Херсонська обл.) V ст. до н.е. (рис. 5 а-г) та одному екземплярі (рис. 5 д) із зібрання Б.І. Ханенка (за архівними даними, можливо з розкопок на Дніпропетровщині XIX ст.). Розміри бляшок майже ідентичні, перші — 20×25 мм, другі — 20×26 мм. На цих пластинах овалної форми представлена фігура оголеного юнака, повернутого ліворуч. Юнак присів на одне коліно, його голова й ноги зображені у профіль, торс повернутий у фас. Правиця піднята, а ліва рука опущена. У руках він мовби тримає якісь предмети. Риси обличчя доволі схематичні. Зачіска коротка, волосся позначено прямими пасмами. Чітко прокреслені м'язи на грудній клітині, животі та ногах. На деяких пластинах зображення менш чіткі, можливо вони були зроблені штампом, який починав стиратися.

Рис. 5. а – курган № 5 поблизу с. Архангельська Слобода Херсонської обл. V ст. до н.е.; б – зібрання Б.І. Ханенка (Можливо з розкопок на Дніпропетровщині XIX ст.).

Аналогічні пластини походять з кургану V ст. до н.е.: пох. № 2 Семибратній Курган (Кубань)¹⁶ (рис. 6 а); IV ст. до н.е. курган Куль-Обі (поблизу Керчі)¹⁷ (рис. 6 б, в).

Рис. 6. а – Семибратній курган, пох. № 2. Кубань. V ст. до н.е.; б, в – Курган Куль-Оба поблизу Керчі. IV ст. до н.е.

Найбільш ранні зразки походять з Семибратніх курганів. Вони представляють собою обрізані по контуру фігури юнака повернутого ліворуч, який присів на одне коліно. У нього довге волосся, широкі плечі, вузька талія. У руках він ніби тримає якісь маловиразні предмети. На пластинках з Архангельської Слободи більш виділені пасма волосся та м'язи живота. Зачіска коротка, волосся позначено прямими пасмами. Чітко прокреслені м'язи на грудній клітині, животі та ногах. Пластини з зібрання Ханенка Б.І. відрізняються досить схематичним зображенням фігури: ледь намічені прямі пасма волосся та м'язи на руках, ногах, грудній клітині, але завдяки тому, що майстер чітко передав розкриті кисті рук з виділеними фалангами пальців ми бачимо, що в них немає жодних предметів. На противагу попереднім, на пластинках з Куль-Оби чітко видно, що в обох руках Геракл тримає предмети, які своєю формою нагадують яблука.

Рис. 7. Монета Кізіка. IV ст. до н.е.

М.І. Ростовцев припускав, що зображення на цих пластинках — це перепрацьована копія з монет Кізіка (рис. 7) та Беотійського союзу, на яких зображено Геракла зі зміями¹⁸. Переданий на них сюжет пов'язують з вбивством маленьким

Гераклом двох змій. Постава героя, відсутність бороди, та розташування рук ілюструють той момент, коли маленький Геракл задушив двох змій, підсланих Герою, і так врятував життя собі та своєму близнюку Іфіклу. Інше трактування цього зображення пов'язується з золотими яблуками Гесперид, які Геракл тримає у руках¹⁹. Близькі зображення зустрічаються на ольвійських, херсонеських та синдських монетах V та IV ст. до н.е.²⁰

Геракл був найпопулярнішим з грецьких героїв. Народжений від владики богів Зевса та смертної жінки Алкмени, він за свої земні страждання та подвиги здобув безсмертя та був вознесений на Олімп до інших небожителів. Життя безсмертного Геракла на Олімпі не мало широкого відображення ні в релігії, ні в мистецтві. Набагато більшу популярність він отримав як герой, який зміг здолати неймовірних чудовиськ та прославився дванадцятьма подвигами²¹. Геродот розповідає і про перебування Геракла у Північному Причорномор'ї; саме з цими землями пов'язані численні подвиги героя²². За однією з легенд, Геракл перебував у землях Північного Причорномор'я, переганяючи коней Геріона. Місцева богиня-змійодіва вкрала його коней поки герой спав і пообіцяла повернути, якщо він візьме з нею шлюб. Від цього шлюбу народилися троє синів, молодший з яких, Скіф, зміг виконати заповіт свого батька — натягнути його лук та зав'язати його пояс. І завдяки виконанню цих умов став першим скіфським царем²³. Скіфське населення ототожнювало Геракла з Таргітаєм — родоначальником скіфів, батьком першого скіфського царя²⁴.

У Північне Причорномор'я культ Геракла було принесено першими греками-колоністами, приблизно у другій половині VII ст. до н.е.²⁵ Поступово він набув популярності у таких містах, як Ольвія, Херсонес, Одесос. Образ цього героя пов'язувався з хтонічною функцією — захистом людини як у світі земному, так і потойбічному, та функцією сотеричною — захистом міста та його околиць. Крім того цей образ слугував своєрідним апотропеєм. Геракл як людина, яка спромоглася здійснити неймовірні звершення за своє життя та заслужити вічне життя серед богів, став символом нездоланного героя та безсмертя. У скіфів Геракл сприймався як божество, якому властива фізична міць, сміливість та стійкість у будь-яких ситуаціях. Саме тому зображення цього грецького героя існують на численних предметах елліно-скіфської торевтики²⁶.

Отже, обидва види розглянутих пластин несуть у собі різні варіації зображення Геракла як ілюстрації його подвигів. Ці зображення наслідують грецьким монетам V–IV ст. до н.е., на яких змальовано образ героя з натягнутим луком у боротьбі з левом та зміями.

В процесі пошуку аналогічних сюжетів з'ясувалося, що пластини з такими зображеннями виявлені в курганах представників скіфської знаті V–IV ст. до н.е. степової території України а саме: Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської областей, Керчі, а також Кубані. У скіфських курганах Лісостепової зони України подібних пластин не знайдено. На жаль, частина поховань була розграбована, тому неможливо встановити в яких саме похованнях (жіночих чи чоловічих) частіше зустрічаються описані вище пластини з зображенням Геракла. З впевненістю можна стверджувати лише те, що дані пластини використовувалися як прикраси одягу як чоловіків, так і жінок.

Примітки:

- ¹ *Шауб И.Ю.* Миф, культ, ритуал в северном Причерноморье (VII–IV вв. до н.э.). СПб, 2007. С. – 64–65.; *Кроуэ С.М.* Archaic and Clascal Greek Coins. –1976, pl. 48, 818.
- ² *Ростовцев М.И.*, Скифия и Боспор. – Л., 1925. – С. 447.
- ³ *Зограф А.Н.* Античные монеты // МИА. – М., 1951. – С. 38, табл. XXXII, 1.
- ⁴ *Граков Б.Н.* Скифский Геракл // КСИИМК. – 1950. – № 34. – С.15.
- ⁵ *Снайко Н.А.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV–II вв. до н.э. М. – 1970. – С. 40, 105, тип 491, 493, 498; табл. 41, 496-в.; *Шауб А.Ю.* Там само. – С. 64; *Алексеев А.Ю.* Нашивные бляшки из Чертомлыкского кургана // Античная торевтика. – Л., 1986. – С. 55–56.
- ⁶ *Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Роле Р.* Чертомлык. – К., 1991. – С. 250, рис. 75, кат. 29а.; *Алексеев А.Ю.* Там само. – С. 55–56.
- ⁷ *Стефани Л.* ОАК, 1909–1910 гг., СПб. – С. 130, рис. 192.
- ⁸ *Стефани Л.* ОАК, 1889 г., СПб. – С. 18–19, рис. № 10.
- ⁹ *Лесков О.М.* Скарби курганів Херсонщини. К., 1974. – С. 41–45.; *Стефани Л.* ОАК, 1913–1915 гг., СПб. – С. 132, 135, рис. 221.
- ¹⁰ *Снайко Н.А.* Там само. – С. 105; *Шауб А.Ю.* Там само. – С. 64; *Артамонов М.И.* Сокровища скифских курганов. – Прага, 1966, табл. 218; *Копейкина Л.В.* Золотые бляшки из кургана Куль-Оба // Античная торевтика. – Л., 1986. – С. 33, 55.

- ¹¹ *Фіалко О.Є.* Золоті аплікації з Бердянського кургану // Вісник Київського інституту “Слов’янський університет”. – Вип. № 11. – К., 2001. – С. 299, рис. 20.
- ¹² *Артамонов М.И.* Сокровища скифских курганов. – Прага, 1966. – С. 49, рис. 102; *Фіалко О.Є.* Там само. – С. 299.
- ¹³ *Фіалко О.Є.* Там само. – С. 299.
- ¹⁴ *Мозолевский Б.Н., Полин С.В.* Курганы скифского Герроса IV в. до н.э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы). – К., 2005. – С. 502–512, табл. 8: 3, 4.
- ¹⁵ *Ильинская В.А.* Скифы днепровского лесостепного Левобережья. – К., 1968. – С. 124–125, рис. 34.
- ¹⁶ *Артамонов М.И.* Сокровища скифских курганов. – Прага, 1966. – Табл. 110.
- ¹⁷ *Артамонов М.И.* Там само. – Табл. 220; *Копейкина Л.В.* Там само. – С. 29, 52–53.
- ¹⁸ *Раевский Д.С.* Модель мира скифской культуры. – М., 1985. – С. 164–165; *Зограф А.Н.* Античные монеты. – МИА. – М., 1951. – С. 98, табл. IX, 20; V, 15.
- ¹⁹ *Русяева М.В.* Образ Геракла на произведениях торевтики IV в. до н.э. из Северного Причерноморья // Античный мир и археология. – Вып. 11. – Саратов, 2002. – С. 181.
- ²⁰ *Зограф А.Н.* Античные монеты // МИА. – М., 1951. – Табл. XXXV, 16, 18, 23; XXXIX, 38.
- ²¹ *Русяева А.С.* Религия понтийских эллинов в античную эпоху. – К., 2005. – С. 447.
- ²² *Шауб И.Ю.* Причерноморско-италийские этюды. III. Геракл в Италии и Скифии // ИС. – № 7.
- ²³ Геродот. История в дев’яти книгах. – К., 1993. – С. 181–182.
- ²⁴ *Раевский Д.С.* Модель мира скифской культуры. – М., 1985. – С. 158–159.
- ²⁵ *Шауб И.Ю.* Миф, культ, ритуал в Северном Причерноморье (VII–IV вв. до н.э. СПб, 2007. – С. 61–65.
- ²⁶ *Бессонова С.С.* Религиозные представления скифов. – К., 1983. – С. 44–45; *Шауб И.Ю.* Миф, культ, ритуал в Северном Причерноморье (VII–IV вв. до н.э. СПб, 2007. – С. 337–338; *Русяева А.С.* Религия понтийских эллинов в античную эпоху. – К., 2005. – С. 447–450.